

Türkçe *ımsızgan-* ve *ınçıkla-* Fiilleri Üzerine

Engin Çetin*
(Çukurova Üniversitesi)

Özet Bir dilin söz varlığı farklı kategorideki sözlerden oluşur ve yansıma sözler bu kategorilerden biridir. Toplumların doğadaki sesleri nasıl algıladığını da gösteren yansıma sözler, toplumdaki topluma veya aynı toplum içinde zamanla farklılık gösterebilir. Bu makalede ilk olarak Karahanlı Türkçesine ait *Kur'an* tercümelelerinde tespit edilen, *Kutadgu Bilig*'de ve *Divānu Lugāti't-Turk*'te bulunmayan ama sonraki dönem ve sahalarda da görülen *ımsızgan-* "uyuklamak" fiili ile ilk olarak *Altun Yaruk*'ta tespit edilen, sonraki dönem ve sahalarda da rastlanan, *Kutadgu Bilig*'de geçmesine rağmen *Divānu Lugāti't-Turk*'te bulunmayan *ınçıkla-* "sızlanmak" fiilleri üzerinde durulmuş, bu fiillerin kökeni ve yapısına dair daha önceki görüşler tahlil edilerek yeni görüşler ileri sürülmüştür. Her iki sözcük de Türkiye Türkçesi ağızları dâhil olmak üzere çok sayıda Türk dilinde varlığını sürdürmektedir. *ımsızgan-* fiili 1945'teki ilk baskısından başlayarak *Türkçe Sözlük*'te yer almış, 1988 baskısından itibaren *hlk.* kısaltmasıyla madde başı olmaya devam etmiştir. Fiilin Türkiye Türkçesinde başka sözcüklerde de var olduğunu söylemek mümkündür. *ınçıkla-* fiili de tarihî Türk dillerinde tespit edildiği gibi çağdaş Türk dillerinde de farklı anlamlarla varlığını sürdürmektedir.

Anahtar sözcükler: *ımsızgan-*, *ınçıkla-*, Tarihî Türk Yazı Dilleri, Anadolu Ağızları, Çağdaş Türk Dilleri.

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ecetin@cu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-5720-9126.

Received: 30.10.2022; **Accepted:** 16.12.2022; **Published:** 31.12.2022

<https://doi.org/10.46614/ijous.1196610>

Abstract: On Turkic verbs *ıuzgan-* and *ıııkla-*

The vocabulary of a language consists of several categories, and onomatopoeia is one of them. Onomatopoeic words, which also reflects how a society perceives the natural sounds, may differ from society to society or within the same society over time. This article examines the verb *ıuzgan-* “to become drowsy, doze, snooze”, which is first attested in the *Quran* translations in Karakhanid Turkic. The verb *ıuzgan-* is not found in other Karakhanid Turkic texts, which are *Divānu Lugāti't-Turk* and *Kutadgu Bilig*, but this verb is encountered in later eras and regions. The verb *ıııkla-* “to whimper, groan” is first attested in *Altun Yaruk* and this verb is also attested in later periods and other regions. While the verb *ıııkla-* is found in *Kutadgu Bilig*, it is not found in *Divānu Lugāti't-Turk*. This article also analyzes the previous arguments on the etymologies and structures of these words, and offers new arguments. Both words survive in various Turkic languages including some Turkish dialects. The verb *ıuzgan-* is included in *Türkçe Sözlük* starting with the first edition in 1945 and has been a lexical entry with the abbreviation “*hık*” since the 1988 edition. However, it is possible to argue that the verb continues to exist in other forms in Turkish. Likewise, the verb *ıııkla-* survives in -not only historical but- modern Turkic languages.

Key Words: *ıuzgan-*, *ıııkla-*, Historical Turkic Languages, Anatolian Dialects, Contemporary Turkic Languages.

0. Giriş: Yansıma sözcükler, toplumların doğayı nasıl aldıklarına işaret eden önemli göstergelerdir. Diller arasında doğaya ait seslerin ve görüntülerin tasvir edilmesindeki benzerlikler doğaldır; ancak çok sayıda farklılığın olduğu da gözden kaçmaz. Türkçenin en eski metinlerinde de çok sayıda yansıma sözcüğe rastlanır. Bunların büyük bir bölümü isim, bir bölümü de fiildir. Yansıma sözcükler ve onlardan oluşan yeni şekiller birçok bakımdan diğer kategorilere göre farklılaşan, kimi zaman şaşırtıcı, özgür yapılar olarak dikkat çeker. Yansıma sözcükler, sadece seslerin değil, aynı zamanda doğadaki varlıkların görünüş, hâl ve hareketlerinin de kavramlaştırılmasıdır. Zülfikar'ın da belirttiği gibi “insanların yalnızca işitme

duyusu ile değil, öteki duyu organlarının yardımıyla yarattığı ya da sinirsel tepkilerinin sonucu belirli bir tabii sesten yararlanarak adlandırdıkları biçimler de vardır (1995, s. 8). Bu çalışmada yansıma iki sözcükten türeyen, her ikisinin de kullanımı Eski Türkçe dönemine kadar uzanan *ımyzgan-* ve *ınyıkla-* fiilleri ele alınacaktır.

1. İnceleme:

1.1. *ımyzgan-*: Fiilin tespit edildiği en eski kaynaklar Karahanlı Türkçesi Kur'an tercümelere ve *Mukaddimetü'l-Edeb*'dir. Karahanlı Türkçesi Kur'an tercümelerinden TİEM 73 nüshasında *ımyzganmak* adında rastlanan *ımyzgan-* fiili "uykudan önce uyuşuk hâl almak; uyuklamak" anlamındadır. Fiil adı, Âl-i İmran suresinin 154. ayetinde geçen (نُعَاسًا) *nu'ās* "uykunun bastırması veya uykuya giriş (hafif uyku)" (Çanga, 2016, s. 517) sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır: *andın soğra indürdi siziğ üze kağgudın soğra emnni ımyzganmaknı kelür bir öğürke sizdin takı bir öğür kağgurttı anlarını.* (...) "Sonra O size, bu üzüntü ve kederin ardından bir güven ve sükûnet hali lutfetti ve bu hal içinizdeki gerçek müminleri sarıverdi." (Ünlü, 2018, s. 159). İlgili ayetin ilk cümlesi Rylands nüshasında *yana ıdıtı siziğ üze gamda kiğin iminlikni uğku kim umızmak kelip örter bir öğürni sizdin bir güruh çın-ok kağgurttı olarnı.* (...) (Ata, 2004, s. 5) "ve size kederden sonra güveni gönderdi ki uyuklama ve uyku gelip sizi sarar. (İşte bu durum) içinizden bir güruhu çokça kaygılandırdı." şeklindedir. Burada Arapça sözcüğün Türkçe *uğku* ve *umızmak* sözleriyle karşılandığı görülmektedir. Rylands nüshasındaki *uğku* sözcüğü başka metinlerde de görülmekle birlikte asıl metindeki anlam inceliğini vermemektedir. Bu nedenle ek olarak *umızmak* sözcüğünün kullanıldığı görülür. "Uyuklamak (Eckmann, 1978, s. 310; Ata, 2004, s. 711) anlamındaki *umız-* fiili aynı Rylands nüshasında Enfâl suresinin 11. ayetinde *umuz-* olarak da görülür: *ançada örtti sizni uğku birle umuzmakın iminlik* (8/11) (Ata, 2004, s. 34) "Böylece (Allah) güven içinde sizi uyku ve uyuklama ile sardı." Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi *Kur'an-ı Kerim*'in Arapça orijinalindeki (النُعَاسِ) *en-nu'ās* sözünün karşılığı olarak kullanılan *umuzmakın* sözcüğü burada da *uğku* ile birlikte anılmıştır. *Umız / umuz-* fiili başka bir kaynaktan tespit edilmemiştir. Özbekistan

nüshasında da Âl-i İmran suresinin 154. ayetinin çevirisinde *ıızganmak* sözcüğü kullanılmıştır: *andın soñ indürdi siziñ üze kağgudın soñra emnni ıızganmaknı kelür bir öğürke sizdin takı bir öğür kadgurttı anlarnı. (...)* (Üşenmez, 2014, s. 238). “ve üzerinize kaygıdan sonra güveni ve uyuklamayı gönderdi. (Öyle ki bu durum) içinizden bir güruhu çokça kaygılandırıdı.” Özbekistan nüshasında Bakara suresinin 255. ayetinde *ıızgan-* fiili *tutmaz anı ıızganmak takı uyku. (...)* (Üşenmez, 2014, s. 222) “onu uyuklama ve uyku tutmaz.” cümlesinde bir kez daha tespit edilmiştir. Sözcük burada (لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ) *lā ta’ḥuzuhu sinatun ve lā navm* cümlesindeki *sina* “hafif uyku, dalgınlık, uyku basması, uyuklama” (Çanga, 2016, s. 552). sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Âl-i İmran suresinin 154. ayetinde Arapça (نُعَاسًا) *nu’ās* sözüne karşılık olarak kullanılan *ıızganmak* sözcüğü metinde Farsça *ḥ’ābī* sözünün karşılığı olarak kullanılmıştır (Üşenmez, 2014, s. 377-378). Türkçe *ıızganmak* sözcüğü Harezmi Türkçesi Hekimoğlu Kur’an tercümesinde de hem Bakara suresinin 255. ayetinde hem de Âl-i İmran suresinin 154. ayetinde tespit edilmiştir: *tutmas aña ıızganmak takı uyku (2/255)* (Sağol, 1993, s. 24) “Onu uyuklama ve uyku tutmaz.”; *andın soñ indürdi siziñ üze kağgudın soñra emnni ıızganmaknı (3/154)* (Sağol, 1993, s. 38) “ve üzerinize kaygıdan sonra güveni ve uyuklamayı indirdi”. Sözcüğe *Kutadgu Bilig* ve *Divānu Lugāti’t-Turk* ve *Atebetü’l-Hakayık*’ta rastlanmazken *Mukaddimetü’l-Edeb*’de sözcük *uyu-*, *uyut-* ve *uyku* (ME (59/2, 101/2) (Yüce, 1993, s. 42, 50) sözcükleriyle birlikte anılmıştır. *Divānu Lugāti’t-Turk*’te *ıızgan-* fiili yer almazken “uyuklamak” anlamını veren *udıkla-* fiili Uygur metinleri yanında bu eserde de tespit edilmiştir. Burada sözcük için verilen Arapça karşılık Kur’an tercümelerinde *ıızgan-* fiilinin karşılık olarak verildiği *sina* sözcüğüdür (CTD III, 1985, s. 151). Sözcük daha sonraki dönemlerde Harezmi-Altınordu sahası eserlerinden *Nehcü’l-Fer-rādis*’te ve *Hüsrev ü Şīrīn*’de, Eski Anadolu Türkçesi (TarS. III, s. 1946-1949) metinlerinde ve Anadolu ağızlarında tespit edilmiştir (SDD 2, s. 770; DS VII, s. 2475-2476; DS IX, s. 3194). *ıızganmak* “uyku ile uyanıklık arası bir halde bulunmak, uyuklamak. 2. İki hal arasında kararsız bulunmak. 3. Ateş kararıp sönmüş gibi durmak”

sözcüğü 1945'teki ilk baskısından başlayarak *Türkçe Sözlük*'te yer almış, sözcük için 1988 ve sonraki baskılarda *hlk.* kısaltması kullanılmıştır. Bunun yanında Türkmencede (Tekin vb., 1995, s. 363) sözcüğün *ımyzgan-* şeklinde yaşadığı görülmektedir. Başkurtçadaki *mızıl-* “ağır ağır hareket etmek, ağırkanlı davranmak, savsaklamak” (Özşahin, 2017, s. 417) fiilinin de söz konusu yansıma kökle ilgili olduğunu düşünmek mümkündür.

Türkçenin kökenbilgisi sözlüklerinde veya başka çalışmalarda *ımyzgan-* fiilinin kökeniyle ilgili çok fazla çalışmanın olmadığı görülür¹. Bunda sözcüğün geçtiği metin yayınlarının geç tarihli olmasının payı vardır. Sözcük, yapısı bakımından tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Çağbayır tarafından açıklanmıştır. Çağbayır sözcüğün yapısını *ımyz-gan-* şeklinde vermiştir (ÖS 2007, s. 2040). *Nişanyan Sözlüğü Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*'nde sözcüğün *ımyz* veya *ımyr* “mırıldanma sesi” yansıma kökünden Türkiye Türkçesi +(g)*An-* ekiyle oluştuğu düşüncesi belirtilmiştir (2008, s. 349). Konuyla ilgili en kapsamlı çalışma 2019 yılında Yaşar Tokay tarafından yapılmıştır. Tokay, makalesinde fiilin tarihî Türk yazı dilleri ve Anadolu ağızlarındaki kulanımlarını ele almış, sözcüğün kökeni ve yapısıyla ilgili çok fazla görüş olmadığını belirtmiş ve sözcüğü *ımyz+ga-n-* şeklinde açıklamıştır.

2.2. *ınyıkla-*: Eski Türkçe döneminde “sızlanmak” anlamındaki fiilin tespit edildiği en eski kaynak *Altun Yaruk*'tur: *ol yazı içi yana bütürü yalbarmak ağırınmak möñremek ınyıklamakda ulatı eşidgeli umaguluk ünleri üze yanıkura turur* (AYZieme S250). “O bölgede ayrıca yalvarma, feryat etme, haykırma, inleme ve daha işitilmesi mümkün olmayan bir sürü ses yankılanır.” (AYZieme, 1996, s. 95). Fiili oluşturan *ınyık* yapısına benzeyen *ınyık* sözcüğü Le Coq tarafından yanlış olarak “üzgün” şeklinde tanımlanmıştır. Ancak Özertural, *ınyık* sözcüğünü *ınyek* (< *ınye* ök) sözcüğünden hareketle *anıyık* (< *anıy* ok) gibi *anıy* ok yapısına dayandırır (2008, s. 184):

¹ Yaşar Tokay'ın “Eski Türkçe *ımyzgan-* ‘uyuklamak’ fiili ve Türkiye Türkçesindeki kalıntıları” makalesinde verilen bilgiler burada tekrarlanmayacaktır; ancak söz konusu çalışmadan sonra yayımlanan *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)*'te de *ımyzgan-* fiilinin ele alınmadığını belirtmek gerekir.

antag terkin butarlayu üze bıça yırtıp taşgaru kemişti inçag yügürti bartı (Man I, T II D. 176 / 7-17). “Onu çok çabuk yırtıp parçaladı ve dışarı fırlattı. Bu şekilde koşarak gitti.” *Divānu Lugāti’t-Turk*’te yer almayan *inçıkla-* fiili *Kutadgu Bilig*’de ve Karahanlı Türkçesi Kur’an tercümelerinde tespit edilmiştir: *ökünçün yaturlar kör inçıklayu / küsep edgülükni miñ arzu yeyü* (KB 6407) “Bak, peşimanlıkla inleyip yatarlar; bin iştiyak ile iyilik isterler.” (Arat, 1974, s. 459). *negü kelse yüdgil sen inçıklama / erej erse erter ne emgek yeme* (KB 6447) “Ne gelirse; yüklen, şikâyet etme; huzûr olsun-zahmet olsun, ikisi de geçer.” (Arat, 1974, s. 462). *Kutadgu Bilig*’de söz konusu fiil yanında fiili oluşturan *inçık* adına da rastlanır. *Inçıkla-* sözcüğü Karahanlı Türkçesi Kur’an tercümelerinden Rylands nüshasında Yûsuf (12/86) ve Mücadele (58/1) surelerinde Arapça (أَشْكُوا) *eşkû* “şikâyet etmek, (derdini) açmak” ve yine aynı köke dayanan (تَشْتَكِي) *teşteki* “şikâyetçi olmak, şikâyette bulunmak” sözlerine karşılık olarak kullanılmıştır: *aydı: anıñ üçün inçıklanur men kaçğum sakınçımdın teñrike bilür men tañrıdın anı kim bilmez sizler* (Yûsuf 12/86). (Ata, 2004, s. 45) “Dedi ki anun için kaygımı ve kederimi Allah’a yakınırım. Ben Allah tarafından bilirim sizin bilmediklerinizi.” *rastlık üze eşitti tañrı ol tişiniñ sözün tartıuşur seniñ birle cüfti eşi içinde inçıklanur tañrıka ol tañrı eşitür sizniñ sözleşmekleriñizni tañrı eşitgen körgen* (Mücâdele 58/1) (Ata, 2004, s. 144) “Allah o kadının sözünü doğru bir şekilde işitti ki o kadın eşi ile tartışıp Allah’a dert yanıyordu. Allah sizin konuşmalarınızı işiten ve körendir.” TİEM 73 numarada kayıtlı Kur’an tercümesinin Yûsuf suresinin 86. Ayetinde *inçıkla-* fiili yer almazken Mücadele suresinin 1. ayetinde fiil kullanılmıştır: *séziksiz eşitti tañrı ol uragut sözi çığlaşurlar öz begi içinde yme inçıklar erdi teñrike tañrı eştür biri biriñiz birle sözleşmekleriñizdin tañrı eşitgen bilgen ol* “Allah, (kendisine zihar yapan) kocası hakkında seninle tartışan ve onu Allah’a şikâyet eden kadının sözlerini işitmiş; duasını kabul etmiştir. Allah ikinizin arasındaki konuşmayı işitiyordu. Çünkü Allah Semî’dir; gizli açık bütün konuşmalarınızı işitir, Basîr’dir; bütün yapıp ettiklerinizi görür.” (Ünlü, 2018, IV, s. 161). Sözcük, TİEM 73 numaralı Kur’an tercümesinde Rylands nüshasından farklı olarak Tevbe suresinin 114. ayetinde de *inçaklangan* şeklinde karşımıza çıkmaktadır: *bütünlükün İbrahim yalavaç yazukıña inçaklangan*

tevbe kılğan (Tevbe 9/114). “İbrahim gerçekten yufka yürekli ve yumuşak huylu biriydi” (Ünlü, 2018, IV, s. 41). Fiile dayanan *ınçıklangan* sözcüğü Arapça (أَحْ) *evvāh* “çok âh çeken, (Allah’a) yalvarıp yakaran, çok içli” (Çanga, 2016, s. 75) sözünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Fiilin geçtiği ayetler Özbek İlimler Akademisindeki Kur’an tercümesi yazmasında yer almadığı için metinde sözcüğe rastlanmaz. Fiile Harezmi Türkçesi Kur’an tercümesinde de rastlanmaz. Metinde, Rylands nüshası ve TIEM 73 nüshasında fiilin geçtiği yerlerde *ınçıkla-* yerine *şikâyet kıl-* (Yûsuf 12/86 ve Mücâdele 58/1), *ınçıklangan* sözcüğü yerine *evveh tügen* (Tevbe 9/114) ifadesi tercih edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi Kur’an tercümelelerinden Manisa nüshasında *ınçıkla-* yerine *şikâyet eyle-* (Yûsuf 12/86) ve *şikâyet ét-* (Mücâdele 58/1) fiilleri kullanılmıştır. Metinde *ınçıklangan* yerine ise *âh eyleyici* (Tevbe 9/114) sözü kullanılmıştır (Karabacak, 1994, s. 136, 334, 112). Harezmi Türkçesi eserlerinden *Kıyasü’l-Enbiyâ*’da da *ınçık* “ah vah etmek, ağlayıp inleme”, ve *ınçıkla-* “hıçkırarak ağlamak, inlemek” (Ata, 2019, s. 641). Anadolu sahasında da *ıncak* “elemli hâli gösteren, rikkati çeken” sözcüğü 14. yüzyıl metinlerinden *Hurşid ü Ferahsad* adlı manzum eserde tanıklanmıştır (TarS. s. 1949). Çağatay dönemi sözlüklerinden *Şeyh Süleyman Efendi Lugati*’nde *ınçıkla-* fiili ve fiili oluşturan *ınçık* adı yer almasa da aynı yansıma söze dayanan *ınçıkır-* “ayıklayup saklar gibi nefes almak” ve *ıncıkir-* “aheste aheste girye ve nâle etmek, hafif hafif âh u anin ile ağlamak” fiiline rastlanır (Kúnos, 1902, s. 88). *Inçıkla-* fiili ve bu fiilin dayandığı *ınçık* sözcüğü bazı ses değişiklikleriyle günümüz Türk dillerinin sözlüklerinde de tespit edilmiştir. Türkmencede *ıncık* “1. Dargın, kırgın, 2. Nazik, hassas, alıngan” anlamlarında kullanılmaktadır (Tekin vb. 1995: s. 364a). Özbekçede *ıncık* “ıncı-munçanı ektirmaydigan, unça-munçaga künmaydigan, tabiati nazik, müjlav” ve *ıncıklenmak* “1. İnciklik, müjavlık kılmak, 2. Harhaşa kılmak” (ÖTİL, s. 328a); Yeni Uygurcada *ıncık* sözcüğü “kapisli, takılma, kafa tutma”, *ıncıklamak* fiili de “inlemek, sinirlenmek” anlamındadır (Necipoğlu Necip s. 176). Karayimcede *ınçkan-* “inlemek” (Baskakov vb. 1974, s. 651a); Karakalpakçada *ıncıklan-* “utangaç olmak, çekinmek” (Nasirov vb. 1958: s. 756b); Karaçay-Malkarcada *ıncır*

muncır et- “sızlanmak, ağlar gibi ses çıkarmak” (Tavkul, 2000, s. 224) anlamlarıyla tespit edilmiştir.

Inçıkla- fiili ve fiili oluşturan *inçık* gövdesi ile ilgili ilk bilgileri *Kutadgu Bilig* dolayısıyla Radloff’un sözlüğünde buluruz. Radloff, eserinde *inçıkın* ve *inçıkla-* maddelerine yer vermiş, *inçıkın* yapısını *inçık+ı+n* ve “üzülmek, üzgün olmak” anlamı verdiği *inçıkla-* fiilini *inçık+la-* şeklinde açıklamıştır (VWDT I-2, s. 1364, 1365). Doerfer TMEN’de Farsçadaki Türkçe unsurlar arasında yer verdiği *inçık* sözcüğünün tarihî dönemlerdeki kullanımıyla Anadolu ağızları ve Özbekçe kayıtlarına değinmiş, sözcüğün etimolojisine dair herhangi bir yorumda bulunmamıştır (TMEN II s. 127). DTS 219b’de yer alan *inçıkla-* fiili *Manichaica aus Chotscho I*’de (Man. I 7/17) tespit edilen *inçak* “üzüntü, inilti” (DTS 219a) sözüyle ilişkilendirilmiştir. Ancak yukarıda da söz edildiği gibi söz konusu metindeki *inçak* sözcüğünün *inçıkla-* fiiliyle ilişkisi bulunmamaktadır. ED 174a ve 175b’de ve *inçıkla-* fiilinin *inçık* adından türediği belirtilmiş, *inçık* maddesinde sözcükle ilgili herhangi bir kısaltma yer almamış, sözcüğün yapısına dair bir bilgi verilmemiştir. Marcel Erdal “inlemek” anlamı verdiği *inçık+la-* fiilinin *inçka-* şeklinde *Codex Cumanicus*’ta da geçtiğini belirtmiş, *inçık* sözünün yapısına dair herhangi bir bilgi vermemiştir (OTWF II, s. 437). *Inçka-* şekli Memlük Kıpçak Türkçesi eserlerinden *Baytaratü’l-Vāzih*’ta da tespit edilmiştir (KTS, 2007 s. 101). Çağbayır, *inçık* “1. inilti; bitkin, 2. İnleye inleye, 3. Ah vah” ve *inçıkla-* “Hıçkırarak ağlamak; inlemek; hıçkırarak; feryat etmek” sözcüklerini *inç-ık* ve *inç-ık-la-* şeklinde vermiştir (ÖTS, 2007 s. 2043). Karasu, fiilin yapısı ve kökeni ile ilgili “Bu kelime muhtemelen **inç* + (*I*)*k* + *la-* biçiminde türemiştir. *inçık* kelimesi “gıcık, hıçkırık” anlamına gelen bir ad da olabilir. Bu durumda kelimenin yansılmalı tabandan türemiş bir fiil olma ihtimali düşüktür.” diyerek **inç* adının yansıma bir isim olamayacağı ihtimali üzerinde durmuştur (2013, s. 107). *Uigurisches Wörterbuch*’ta “ah!” şeklinde tanımlanan *inçık* adından türediği belirtilen sözcüğün tespit edildiği Uygurca metinlerden örnekler verilmiş, sözcük “inlemek, içini çekmek” olarak tanımlanmıştır (UW I-2, s. 91). *Eski Uygurcanın El Sözlüğü*’nde de *inçık* sözcüğü “inleme, yakınma”; *inçıkla-* fiili “inlemek” şeklinde anlamlandırılmış, okuyucu Moğolcadaki *inçagla-* sözüne yönlendirilmiştir

(EUES, 2020, s. 289). Sözcük, Moğolcada Türkçe bir alıntı olarak yaşamaktadır. Moğolcada *ınçaga-* “kişnemek”; *ınçagalga* “kişneme”; *ınçagla-* “inlemek; inilti ses çıkarmak; kişnemek; titremek; sallamak” anlamlarına sahiptir (Lessing, 1960, s. 410).

Sonuç: Yansıma sözcükler toplumun doğadaki sesleri veya varlıkları nasıl duyduklarını ve nasıl algıladıklarını da ortaya koyan dil ürünleridir. Bu bakımdan yansıma sözcükler toplumdaki farklılıkların gösterebilir. Özellikle hayvanlara ait seslerin tasvir edilmesinde diller arasında çoğu zaman benzerlik gözlenmekle beraber doğadaki seslerin ve görüntülerin farklı şekilde kavramlaştırıldığı görülmektedir. Benzer şekilde bir toplumun zamanla yaşadığı değişiklikler toplumun algısını değiştirebileceği gibi, bu durum yansıma sözler bakımından dilin söz varlığında değişikliğe yol açabilir.

Bu makalede ele alınan iki fiil, yansıma köke dayanmaları, yakın işlevli eklerle türetilmiş olmaları ve tarihî Türk dilleriyle günümüzde çok sayıda Türk dilinde ortak sözcükler olarak yaşıyor olması bakımından dikkat çekicidir.

Kur'an tercümesi Rylands nüshasında geçen ve bugüne kadar fiilin açıklanmasında göz ardı edilen *ımsız-* ~ *ımsız-* şeklinden hareketle *ımsızgan-* fiilinin yapısı *ımsız-ık+a-n-* şeklinde açıklanabilir. Temelde bıkkın, uyuşuk insanların hareketlerini tasvir eden *ımsız-* fiili zamanla “uyuşuk olmak, uyuşukça hareket etmek, uyuklamak” anlamlarını kazanmıştır. *ımsız-* fiili daha sonra *-ık* ekini alarak bu eylemin adını anlatır olmuştur. Sözcük buradan yansıma sözcüklerde sık kullanılan fiil yapma eklerinden olan *+A-* ekini alarak fiil yapılmış, bu fiilin sonuna dönüşlülük edilgenlik işlevli *-n-* ekini almasıyla *ımsızgan-* fiili ortaya çıkmıştır. *Derleme Sözlüğü*'ndeki *mızka-*, *mızkan-*; *mızıga-*, *mızgan-* (SDD 3, s. 1062-1063; DS IX, s. 3194) şekilleri de bu görüşü destekler niteliktedir. **ımsızık* sözcüğü tarihî Türk yazı dillerinde tek başına tespit edilememiştir ancak benzer bir durum bugün Türkiye Türkçesi için de söz konusudur. Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde Eski Türkçe **ımsızık* veya buna dayanan *mızık* sözcüğü tek başına kullanılmamakla birlikte buradan türeyen *mızıkçı* adının kullanıldığı görülür. Ayrıca *Derleme Sözlüğü*'nde tespit edilen *ımsızık* (SDD 2, s. 770; DS VII, s. 2476), *mızık* (SDD 3, s.

1063; DS IX, s. 3194) ve $+A^{-2}$ ekine yakın işlevli $+lA-$ ekiyle fiilleştirilmiş olan *mızıkla-*, *mızıklan-* (SDD 3, s. 1063; DS IX, s. 3194) fiilleri de fiilin yapısına açıkça işaret etmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi daha önceki çalışmalarda *ıviz* adından $+ga-n-$ ekleriyle türemiş olabileceği öne sürülen *ıvizgan-* fiili için Rylands nüshasındaki *ıviz-* ~ *ıviz-* şekilleri bir fiil yapısıyla karşı karşıya olduğumuzu göstermenin yanında *Codex Cumanicus*'taki *ıvizka-* fiili de $-k$ ile sonlanan yansıma bir ismin $+A-$ ile fiil yapılabileceğini göstermesi bakımından önemli bir dayanaktır. Eski Türkçe kaynaklarda tespit edilen ve ikinci hecedeki vurgusuz dar ünlünün düşmesiyle sonuçlanan *kurga-* (< kur(u)g+a-) “kuraklaşmak” DLT 571, *tatga-* (< tat-ı-g+a-) “tadı olmak” (BT XIII, 8-13) türünden yapılar da bu düşünceyi kuvvetlendirir.

Çalışmada incelediğimiz bir diğer sözcük olan *ıvizıkla-* fiiliyle ilgili olarak da şunlar söylenebilir: Ses yansımaları **ıviz* “hıçkırma sesi” sözü yansıma sözlerde sıkça karşılaşılan, küçültme işlevli $+ık$ eki ile genişletilmiş ve böylece “hıçkırık” anlamını kazanan *ıvizık* adı “hıçkırma” → “hıçkırarak ağlama” → “inleyerek için için ağlama, inilti” gelişimiyle Eski Türkçe metinlerden başlayarak “inilti” anlamında kullanılır olmuştur. Sözcük, $+lA-$ ekini alarak fiil işlevi kazanmıştır. Aynı köke dayanan, “hıçkırık” anlamındaki *ıvizkır-* fiili ile ilgili en eski kayıt, yukarıda *ıvizkır-* fiiliyle ilgili olarak da söz edildiği gibi doğuda Çağatay Türkçesi (Kúnos, 1902, s. 88), batıda Eski Anadolu Türkçesi metinleridir (TarS. III, s. 1949, 1950). “İnlemek” anlamındaki *ıvizra-* fiilinin ise tespit edildiği en eski metin *Divānu Lugāti't-Turk'tür* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2016, s. 656). *ıvizıkla-* fiili Karahanlı Türkçesi dönemi metinlerinden *Kutadgu Bilig*'de (Arat, 1979, s. 183) ve Kur'an tercümesi Rylands nüshasında “inlemek, inildemek” yanında “sızlanmak, şikâyet etmek” anlamını da taşımaktadır (Ata, 2004, s. 392-393). Rylands

² Marcel Erdal, OTWF'de “ $+A-$, $+lA-$ ve $+tA-$ ekleri arasında, $+lA-$ diğer ikisinden, yabancı köklere olduğu kadar Türkçe köklere ve herhangi bir şekil ve biçimdeki köklere serbestçe uygulanabilir olması bakımından farklıdır. $+A-$ ve $+tA-$ sadece ünsüzlerle biten Türkçe adlara eklenir. $+tA-$ 'nın tabanları tek hecedir. İki heceli tabanlara da $+A-$ eklenir ve daha sonra bu tabanların ikinci ünlüsü genellikle düşer.” demektedir (OTWF II, s. 428).

nüshasında *ıncıkla-* fiili Farsça *nāliden* “inlemek” (Steingass, s. 1388) karşılığı olarak kullanılmıştır. Sözcüğün “inlemek” ve “şikâyet etmek” arasındaki anlam ilişkisi Türkçe *sızlanmak* fiilinde görülmektedir.

Kısaltmalar

- AYZieme → Zieme, P. (1996)
CTD → Dankoff, R. ve Kelly, J. (1985)
DS → *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII* (1963-1981)
DTS → Nadelyaev V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969)
ED → Clauson, Sir G. (1972)
KB → Arat, R. R. (1947), (1974) ve (1979)
KTS → Toparlı, R. – Vural, H. ve Karaatlı, R. (2003)
OTWF → Erdal, M. (1991)
ÖTİL → Marufov, Z. M. (1981)
ÖTS → Çağbayır, Y. (2007)
SDD → *Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi I-VI* (1939-1957)
TarS. → *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VIII* (1996).
TIEM 73 → Kök, A. (2004), Ünlü, S. (2004) ve (2018)
TMEN → Doerfer, G. (1965)
UW → Özertural, Z. (2020)

Kaynaklar

- Ahmerov, K. Z. vb. (1958). *Başkırsko – Russkiy Slovar’*. Akademia Nauk SSSR, Moskva.
Arat, R. R. (1947). *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig I, Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
____ (1974). *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II, Çeviri*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- ___ (1979). *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig III, İndeks*. İstanbul: Türk Dil Kurumu. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (1998), *Nehcü'l-Ferâdīs, Uşmaḥlarıñg Açık Yolu, Cennetlerin Açık Yolu III, Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ___ (2004), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası), Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ___ (2019). *Rabğuzî Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları), Giriş-Metin-Dizin 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baskakov, N. A. vb. (1974). *Karaimsko – Russkiy – Polskiy Slovar'*. Akademia Nauk SSSR, Moskva.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford University 1972.
- Çağbayır, Y. (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı, Ötüken Sözlük*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Çanga, M. (2016) *Kur'an-ı Kerim Lügati, İlavelerle Mu'cemü'l Müfehres*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1985). *Maḥmūd el-Kāşgarī, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk) Part III. Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources:7*, Harvard.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Band II*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Eckmann, J. (1976). *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*. Budapest: Akadémiai Kiado.
- Ercilasun, A. Bican - Ziyat AKKOYUNLU (2015), *Divānū Lugāti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon, Vol. I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)*. (Hazırlayan: Şükrü Halûk Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaçalın, M. S. (2019). *Dîvânu Lugâti't-Turk, Mahmûd el-Kâşgari*. (Yayına Hazırlayan: Mehmet Ölmez). İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Karabacak, E. (1994). *Eski Anadolu Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi Giriş, Metin, Sözlük ve Tıpkıbasım (1. Kısım: Giriş ve Metin)*. Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Karasu, M. (2013). *Tarihî Türk Lehçelerinde Yansılmalı Fiiller*. Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yozgat.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2), (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara.
- Kúnos, I. (1902). *Šejx Sulejman Efendi's Čagataj – Osmanisches Wörterbuch*. Budapest.
- Lessing, F. D. (1960). *Mongolian – English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Marufov, Z. M. (ed.) vd. (1981). *Özbek Tilining İzahli Lugati I-II*. Akademia Nauk SSSR, Moskva.
- Nadelyaev V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyursky Slovar'*. Akademia Nauk SSSR, Leningrad.
- Nasilov, D. S. vb. (1958), *Karakalpaksko – Russkiy Slovar'*. Akademia Nauk SSSR, Moskva.
- Necip, Emir Necipoviç (2008), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çeviren: İklil Kurban). 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan Sözlük, Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liberplus Yayınları.
- Özertural, Z. (2011). *Der Uigurische Manichäismus, Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert von Le Coq*. Veröffentlichungen Der Societas Uralo-Altaica. Harrassowitz Verlag.

- (2020). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, I. Verben, Band 2: edäd- – izdä-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Özşahin, M. (2016). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Radloff, W. (1893). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, Erster Band, Die Vokale*. Sanktpeterburg’.
- Sağol, G. (1993). *An Inter-linear Translation of the Qur’an into Khwarazm Turkish*. Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources. Harvard.
- Steingass, Ph.D.F. (1963). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London.
- Şemseddin Sami (2010). *Kamus-ı Türkî*. (Hazırlayan.: Paşa Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü, XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla I-VIII* (1996). 2. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. vb. (1995). *Türkmence – Türkçe Sözlük*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tietze, A. (2008). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Cilt 2 (F-J) Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei – Türkischen*. Wien: OAW.
- Tokay, Y. (2019). “Eski Türkçe ımızğan- ‘uyuklamak’ fiili ve Türkiye Türkçesindeki kalıntıları”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 8(2). s. 699-712.
- Toparlı, R. – Vural, H. ve Karaatlı, R. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII* (1963-1981). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi I-VI* (1939-1957). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TIEM 235v/3-450r/7), (Giris-Metin-İnceleme-Analitik Dizin*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

- Ünlü, S. (2018). *Karahanlı Türkçesi ilk Türkçe satır-altı transkribeli Kur'an tercümesi TİEM 73, Türkiye Türkçesi Kur'ân-ı Kerîm mealli karşılaştırmalı, transkribeli metin 1-4; Tıpkıbasım 5-6; Örnekle Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Sözlük, 7-8*. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Üşenmez, E. (2013). *Türkçe İlk Kur'ân Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Satır Arası Türkçe Farsça Tercümeli (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch - Deutsch – Türkisch, Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yudahin, K. K., (1998), *Kırgız Sözlüğü I-II*. (Çeviren: Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, N. (1993). *Ebū'l Kāsım Cārullāh Mahmūd bin 'Omar bin Muhammed bin Aḥmed ez-Zamaḥşarī el-Hvārizmī, Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen uiguren*. Berliner Turfantexte: XIII, Berlin: Akademie Verlag, 1985.
- ____ (1996). *Altun Yaruq Sudur, Vorworte und Das Erste Buch, Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsūtra (Suvarṇapraphāsasottamasūtra)*. Berliner Turfantexte: XVIII, Turnhout: Brepols.
- Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.